

Gordana ĐUROVIĆ*

LJUDSKI I DRUŠTVENI KAPITAL U NACIONALNOJ STRATEGIJI ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE DO 2030. GODINE

Sažetak: Strateški cilj ekonomskog i društvenog razvoja Crne Gore je povećanje kvaliteta života svakog pojedinca, te ukupni prosperitet naše države utemeljen na očuvanju nacionalnih resursa. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine predstavlja odgovor Crne Gore na buduće razvojne izazove, definišući principe, strateške ciljeve, mjere, sredstva i ciljne ishode za dostizanje dugoročnog održivog razvoja društva. Sveukupni prosperitet Crne Gore na održivim osnovama podrazumijeva prosperitet na sva četiri stuba nacionalnih resursa, a to su: ljudski kapital, društveni kapital, prirodni i ekonomski kapital. U ovom radu, održivost razvoja analiziramo kroz dimenzije ljudskog i društvenog kapitala. Drugim riječima, kakav je odgovor Crne Gore na ključne izazove, te koji su ciljni ishodi preuzetih akcija u ovim oblastima, a u skladu sa UN ciljevima održivog razvoja iz septembra 2015. godine, kao i indikatorima kojima je progres moguće mjeriti. Pitanje na koje tek treba odgovoriti je postojanje snažne i kontinuirane političke podrške za usvojene mjere, odnosno finansiranje planiranih mjera za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja do 2030. godine.

Ključne riječi: *održivi razvoj, ljudski kapital, društveni kapital, Crna Gora, UN ciljevi održivog razvoja*

Uvod

Generalna skupština UN usvojila je septembra 2015. godine Agendu za održivi razvoj do 2030. godine¹, istovremeno usvajajući i njenih 17 razvojnih ciljeva, te 169 preporučenih mjera, koje će se mjeriti 241 indikatorom održivog razvoja, a čije će finansiranje biti podržano u skladu sa Adis Abeba agendom akcija² koja čini sastavni dio Agende za održivi razvoj.

* Prof. dr Gordana Đurović, Ekonomski fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

¹ UN, „Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development”, 25–27 September 2015;

² Dokument koji treba da podstakne solidarnost i partnerstvo u finansiranju razvojne agende UN usvojen na Trećoj međunarodnoj konferenciji o finansiranju

Tabela 1. UN Agenda za održivi razvoj

UN CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA 2030.		
1. Svijet bez siromaštva	7. Pristupačna energija iz čistih izvora	13. Očuvanje klime
2. Svijet bez gladi	8. Dostojanstven rad i ekonomski rast	14. Očuvanje vodenog svijeta
3. Zdravlje i blagostanje	9. Industrija, inovacije i infrastruktura	15. Očuvanje životna na zemlji
4. Kvalitetno obrazovanje	10. Smanjenje nejednakosti	16. Mir, pravda i snažne institucije
5. Rodna ravnopravnost	11. Održivi gradovi i zajednice	17. Partnerstvom do cilja
6. Čista voda i sanitarni uslovi	12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja	
169 mjera		241 indikator
Adis Abeba agenda akcija za finansiranje održivog razvoja do 2030. godine		

Crna Gora je bila u grupi od 22 zemlje koje su prve reagovala na novi okvirni razvojni dokument UN jer je pripremila i usvojila jula 2016. godine svoju Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine, koja je predstavljena u Njujorku, na sastanku Političkog foruma na visokom nivou, tijelu koje će ubuduće pratiti sprovođenje UN Agende 2030³.

1. Četiri stuba nacionalnih resursa u NSOR Crne Gore do 2030. godine

Osnovni princip NSOR do 2030. godine jeste da proizvodnja dobara i pružanje usluga ključnih za unapređenje materijalnog, mentalnog i duhovnog blagostanja svake generacije zahtijeva *četiri osnovna, neophodna resursa: ljudski, društveni, prirodni i ekonomski*. Na taj način prevazilazi se uskosektorski pristup i snaži međusektorski pristup u rješavanju ključnih problema, cjelovito sagledavajući sve dimenzije održivosti nacionalnog razvoja⁴.

razvoja (The Third International Conference on Financing for Development, held in Addis Ababa from 13–16 July 2015).

³ Voluntary National Reviews — Montenegro, UN HLPF, 11–22 July 2016, New York (<https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=13&nr=1766&menu=1634>).

⁴ Government of Hungary, *National Framework Strategy on Sustainable Development 2012–2024: National concept on the transition towards sustainability*, Budapest, 2013, pp. 2–3.

Grafik 1. Nacionalni resursi Crne Gore u NSOR 2030.

To su ključni nacionalni resursi koji moraju biti održivi, čuvajući *pravo na razvoj* svakoj narednoj generaciji. Pravo na razvoj posmatrano je u odnosu na pravo pojedinca-čovjeka, porodice i porodičnih vrijednosti i najširih društvenih grupa u okvirima upravljanja na državnom nivou i nivou lokalnih zajednica. Naša odgovornost prema budućim generacijama obavezuje nas na pristup prema kome se čovjek nalazi u centru razvoja, omogućavajući održivu i uzajamno uvezanu valorizaciju četiri grupe nacionalnih resursa. Zato moramo omogućiti da suštinu održivosti čine konzistentne *političke akcije, pretočene u operativne mjere*, usmjerene na razvoj resursa naših potomaka, stimulišući investicije sa tako postavljenim ciljem i sprečavajući odluke koje umanjuju naše nacionalne resurse.

Na navedeni način NSOR se pozicionira kao *krovna, horizontalna, globalna i dugoročna razvojna strategija Crne Gore*, koja se ne odnosi samo na ekonomiju i životnu sredinu, već i na nezamjenljive ljudske resurse i dragocjeni društveni kapital koji treba da omogući prosperitetan razvoj svih građana Crne Gore.

U fokusu ovog rada jeste *stanovništvo Crne Gore* kao ključni razvojni resurs, što je i osnovna tema konferencije. Stoga je predmet ovoga rada da prikaže glavne elemente NSOR 2030. koji predlažu mjere za ublažavanje negativnih demografskih kretanja u Crnoj Gori, a koje snažno utiču i na ukupne razvojne resurse u Crnoj Gori.

2. Ljudski resursi — ljudski kapital

2.1. Ključni izazovi

a) *Demografski resursi*. Smanjena stopa prirodnog priraštaja, starenje stanovništva, negativni migracioni saldo i neravnomjerne interne migracije. Prema rezultatima projekcija MONSTAT-a iz 2014. g. (razvijeno 6 varijanti),

stanovništvo Crne Gore bi u 2031. godini moglo da se kreće u intervalu od 642 hiljade (varijanta visokog fertiliteta i rast od 3,5%, tj. za 22 hiljade stanovnika) do 578 hiljada (konstantna varijanta i smanjenje stanovništva za 6,8%, tj. za 42 hiljade lica). Ostvarenje tri preostale projekcione varijante ne bi rezultiralo bitnijim promjenama broja stanovnika u 2031. godini — prema varijanti konstantnog mortaliteta došlo bi do povećanja od 0,1%, prema varijanti nultog migracionog salda stanovništvo bi se povećalo za 2,6%, dok bi se u slučaju realizacije varijante konstantnog fertiliteta broj stanovnika povećao za 1,4%.

S obzirom na trend blagog rasta broja stanovnika u periodu 2011–2015. godine, smatramo da bi *varijanta konstantnog fertiliteta i očekivani rast stanovništva do 2030. godine, za 1,4% ili 6,5 hiljada stanovnika u odnosu na 2015. godinu, mogli predstavljati realnu projekciju* u kontekstu ostvarivanja strateških ciljeva ove strategije, odnosno ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. Naime, ostvarivanje ovog scenarija u značajnoj mjeri biće uslovljeno uspješnošću sprovođenja strateških ciljeva i mjera definisanih Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine, prioritarno onih koji su relevantni za uvođenje zelene ekonomije, unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne kohezije, podršku vrijednostima, normama i obrascima ponašanja značajnim za održivost društva.

b) Zdravlje. Hronične nezarazne bolesti vodeći uzroci obolijevanja, invalidnosti i prijevremenog umiranja; nejednakosti u zdravlju, posebno osjetljivih i ugroženih; prevencija slabo razvijena, kao i zdravstvena kultura; nedovoljan nivo izdvajanja za zdravstvo — nizak nivo izdvajanja za zdravstvo per capita, u odnosu na ukupni budžet i u odnosu na BDP; izuzetno visok udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnim zdravstvenim troškovima; istovremeno, potrebna racionalizacija potrošnje.

c) Obrazovanje. Niska ulaganja u obrazovni sistem, potreba reforme na svim nivoima, nezadovoljavjući rezultati na PISA testovima, crnogorski univerziteti van tri vodeće međunarodne rang liste.

2.2. Odgovori

Odgovori su dati kroz strateške ciljeve i mjere, koje predstavljaju direktno preuzete ciljeve održivog razvoja UN.

1. Strateški cilj — unaprijediti demografska kretanja i smanjiti demografski deficit (nije SDG, ali je nacionalni razvojni cilj za Crnu Goru, kao i sve evropske zemlje kojima prijeti smanjenje broja stanovnika, starenje populacije i smanjenje radnog kontingenta):

— spriječiti i ublažiti efekte *starenja stanovništva* (adekvatan nivo socijalnih davanja za djecu dobro targetiran, podsticaj rađanju — razmotriti mogućnosti realizacije efikasnije pronatalitetne politike, posebno kroz instrumente rasta zaposlenosti, kao i fiskalne olakšice za porodice/majke sa više djece; fizička i društvena infrastruktura, sa akcentom na ruralna i manje razvijena područja; jačati porodične vrijednosti, poboljšati nivo kvaliteta predškolskog obrazovanja, zdravstvene zaštite starih, socijalne zaštite ugroženih, uz održivost penzionog sistema — u cilju doprinosa kasnijem izlasku sa tržišta rada, stimulisanju duže aktivnosti stanovništva i održivosti finansiranja penzionog sistema na srednji i dugi rok⁵);

— spriječiti i ublažiti *efekte migracija* (npr. poboljšati atraktivnost države kao destinacije za imigraciju kod poželjnih zanimanja, unaprijediti sistem nacionalne podrške mladima za stručno i naučno usavršavanje u inostranstvu — a sve u cilju ostvarivanja pozitivnog migracionog salda, odlazak iz Crne Gore, ali i povratak mladih u Crnu Goru; poboljšati informacione osnove o socio-demografskoj strukturi migranata, kao i njihovim motivima migracije i njenom planiranom trajanju, tj. kreirati sveobuhvatnu migracionu strategiju na nacionalnom nivou).

2. *Strateški cilj: omogućavanje zdravog života i promovisanje dobrobiti za sve* — SDG 3 (reforma zdravstvenog sistema i povećanje obima i kvaliteta zdravstvene zaštite, sa velikim brojem preporuka — posebno za osjetljive i ugrožene grupe stanovništva fokusiranje na prevenciju i kontrolu bolesti i promociju zdravog života i sl.).

3. *Strateški cilj — obezbjeđivanje inkluzivnog i pravednog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve* — SDG 4 (sveobuhvatno i kvalitetno predškolsko obrazovanje, unaprijeđeno osnovno i srednje — cilj je da bude besplatno i srednje obrazovanje do 2030. godine, unaprijeđenje obrazovne i naučne komponente u visokom obrazovanju⁶).

⁵ Npr. eliminisanjem posebnih uslova penzionisanja, što će doprinijeti održivosti penzijskog sistema i poštovanju principa ravnopravnosti i pravičnosti, kao i sprečavanju nesistemske rješavanja pitanja vezanih za druge sisteme, kao što su nezaposlenost, tehnološki viškovi, socijalna zaštita i sl. kroz penzijski sistem, čime se povratno negativno utiče na nisku stopu aktivnosti stanovništva.

⁶ Ciljevi 2 i 3 (zdravlje i obrazovanje) uključiće sve mjere reforme sistema obrazovanja i reforme sistema zdravstva iz dokumenta Vlade Crne Gore „Reforme za konkurentnost — 2020”. OBRAZOVANJE: 3.1. Povećanje kvaliteta usluge u predškolskim ustanovama u cilju povećanja obuhvata predškolskim obrazovanjem i vaspitanjem, 3.2. Povećanje stepena znanja engleskog jezika kod djece i učenika, 3.3. Unaprijeđenje gimnazijskog obrazovanja kroz otvaranje specijalističkih odjeljenja — matematičkog, filološkog, odjeljenja sportske gimnazije i uvođenje

2.3. Ciljni ishodi

1. Unaprijeđena demografska kretanja, smanjen demografski deficit:

- trend rasta stope nataliteta;
- poboljšana socijalna zaštita za djecu;
- poboljšana kvaliteta fizičke i društvene infrastrukture;
- obezbijeđen održiv penzioni sistem;
- povećano očekivano trajanje života;
- sprovedena obuhvatna reforma penzijskog i invalidskog osiguranja;

2. *Unaprijeđeno zdravlje građana u svim uzrastima i smanjena nejednakost u zdravlju:* sprovedena obuhvatna reforma sistema zdravstva; povećan kvalitet i obim zdravstvene zaštite uz racionalizaciju potrošnje u sistemu zdravstva. Ovoj grupi ciljeva dodajemo i cilj iz oblasti prirodnih resursa: omogućiti simbiozu efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi.

- Približiti se EU prosjeku mortaliteta novorođenčadi i djece do 5 godina.
- Smanjivanje po zdravlje rizičnih ponašanja u populaciji adolescenata.
- Efikasna kontrola i eliminacija/iskorjenjivanje vakcinopreventabilnih oboljenja.
- Kreiranje i implementacija nacionalne strategije za reproduktivno zdravlje.
- Funkcionisanje programa „Škola roditeljstva” u svim domovima zdravlja (DZ).
- Unapređivanje funkcionisanja programa odvikavanja od pušenja u svim DZ.
- Uspostavljen „baby friendly” program u svim porodilištima.
- Sprovođenje zdravstvenovaspitnog rada sa predškolskom, školskom djecom i omladinom;
- Jačanje kapaciteta, efikasnosti, obuhvata, diverzifikacije programa i usluga savjetovaništva za mlade u okviru domova zdravlja.
- Uspostavljena efikasna saradnja između zdravstvenih ustanova, centara za socijalni rad i ustanova socijalne i dječije zaštite — eliminisane zloupotrebe u sistemu socijalne zaštite.

nastave na engleskom jeziku, 3.4. Optimizacija školske mreže, 3.5. Usklađivanje zahtjevnosti maturalnog i stručnog ispita, 3.6. Inovirani kurikulum u osnovnom i srednjem obrazovanju, 3.7. Usaglašavanje visokog obrazovanja sa potrebama tržišta rada, 3.8. Redefinisanje kriterijuma za upis na studije za profesiju učitelja i nastavnika, 3.9. Novi model finansiranja visokog obrazovanja; ZDRAVSTVO: 4.1. Povećanje kvaliteta i obima zdravstvene zaštite 4.2. Racionalizacija potrošnje u sistemu zdravstva („Reforme za konkurentnost — 2020”, Vlada Crne Gore, 19. 4. 2017. Kolašin.

— Unaprijeđeno planiranje, implementacija i monitoring zdravstvenih programa kroz integriranje socijalnih determinati zdravlja i jednakosti u zdravlju u skladu sa SZO preporukama i smjernicama.

— Povećan udio zdravih godina u očekivanom trajanju života kod osoba životne dobi 55 godina.

— Unaprijeđena usluga fizikalnog tretmana za lica sa invaliditetom.

— Povećan udio osoba sa invaliditetom kojima je dostupna potrebna zdravstvena zaštita.

— Smanjen procenat domaćinstava sa invalidnim osobama koje su izložene visokim privatnim plaćanjima za zdravstvene usluge.

— Uvedeni zdravstveni medijatori po populacionim grupama.

— Osnovan Zavod za medicinu rada i sporta.

— Uspostavljeni registri izloženosti zaposlenih toksičnim materijama.

— Izrađen Nacionalni plan eliminacije azbesta i TPB supstanci.

— Prerana smrtnost od nezaraznih bolesti smanjena za trećinu.

— Smanjena štetna upotreba alkohola.

— Smanjena upotreba opojnih droga.

— Smanjena prevalencija pušenja.

— Smanjena prevalencija nedovoljne fizičke aktivnosti.

— Smanjena prevalencija povišenog krvnog pritiska.

— Uveden skrining program na povišeni krvni pritisak.

— Smanjen unos soli.

— Zaustavljen trenda rasta dijabetesa i gojaznosti.

— Eliminirana tuberkuloza kao javni zdravstveni problem.

— Broj nastradalih u saobraćajnim nesrećama smanjen za 50%.

— 50% obuhvata ciljne populacije oportunim skriningom povišenih vrijednosti holesterola i šećera u krvi.

— Skrining programi za rano otkrivanje raka debelog crijeva, dojke i grlića materice se kontinuirano sprovode u svim opštinama.

— Dostupnost adekvatne dijagnostike i terapije akutnog koronarnog sindroma.

— Dostupnost metadonskog programa u svim Centrima za mentalno zdravlje.

— Uspostavljen Registar traumatizma.

— Uspostavljena referentna laboratorija za AMR (antimikrobnu rezistenciju⁷); smanjen AMR i uspostavljen nacionalni sistem nadzora nad AMR.

⁷ Rezistencija mikroorganizama na antimikrobni lijek na koji je prethodno bio osjetljiv (Global Action Plan on Antimicrobial Resistance, WHO, 2001) (<http://www.who.int/antimicrobial-resistance/publications/global-action-plan/en/>).

- Dostignute postignute vrijednosti ciljeva održivog razvoja su održane.
- Usvojeni vodiči za kontrolu epidemija.
- Približiti se EU prosjeku po izdvajanjima za zdravstvo.
- Približiti se EU prosjeku po broju ljekara na 100.000 stanovnika.
- Implementirati Plan ljudskih resursa u zdravstvu 2013–2022. godine.
- Ostvarena univerzalna zdravstvena pokrivenost.
- Uspostavljen funkcionalni integralni zdravstveni sistem i sistem populacionih registara kao podrške implementaciji nacionalnih prioriteta.
- Smanjen udio privatnih plaćanja domaćinstava u ukupnoj zdravstvenoj potrošnji.
- Razvijen nacionalni kapacitet za sprovođenje procjene rizika, menadžment informacija, pružanje odgovora i komunikaciju o riziku za sve akutne javnozdravstvene hitne situacije koje predstavljaju potencijalnu prijetnju na međunarodnom planu.
- Razvijeni nacionalni kapaciteti za prevenciju i kontrolu epidemijskih i pandemijskih oboljenja.
- Uspostavljeni registri izloženosti zaposlenih toksičnim materijama.
- Izrađen Nacionalni plan eliminacije azbesta i TPB supstanci.
- Omogućena simbioza efekata unapređenja stanja životne sredine i zdravlja ljudi — uspostavljen mehanizam međusektorske saradnje radi unapređenja zdravlja stanovništva (do 2020. godine uspostavljen biometeorološki informacioni sistem; uspostavljen monitoring uticaja promjene i varijabilnosti klime na zdravlje ljudi i upravljanje rizicima koje generišu klimatske promjene).
- Smanjena ranjivost stanovništva na klimatske promjene — do 2020. godine utvrđeni su rizici koje zagađenje generiše na zdravlje ljudi i uspostavljen sistem upravljanja rizicima, posebno od svih eko-hazarda; Na godišnjem nivou bilježi se stopa pada obolijevanja usljed rizika generisanih eko-hazardima; Do 2020. godine uticaj zagađenja i prirodnih i antropogenih hazarda na zdravlje stanovništva integralni su dio informacionog sistema za praćenje stanja životne sredine.

3. *Obezbijedeno inkluzivno i kvalitetno obrazovanje, mogućnost cjeloživotnog učenja za sve*: sprovedene strukturne reforme sistema obrazovanja i reforme tržišta rada (fleksigurnost, mobilnost, eliminisanje fiktivne zaposlenosti, smanjenje neformalnog rada).

— Usvojna migraciona strategija koja se u potpunosti primjenjuje; ostvaren pozitivan migracioni saldo; konstantan trend rasta mladih koji se usavršavaju u inostranstvu, a zatim vraćaju i zapošljavaju u Crnoj Gori.

— Obuhvat predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem sve djece, posebno uzrasta 3 godine do polaska u školu, u skladu sa međunarodnim standardima.

- Izdvajanja iz budžeta na nivou OECD prosjeka (trenutno 0,5% BDP).
- Kapaciteti u skladu sa OECD prosjekom.
- Besplatno osnovno obrazovanje (sa opcijom besplatnog srednjeg obrazovanja do 2030. g.)
- Poboľšanje rezultata na PISA testovima.
- Pad stope nasilja kod mladih.
- Rast stope inkluzije ranjivih grupa.
- Najmanje jedan crnogorski univerzitet rangiran na nekoj od 3 najuglednije međunarodne rang-liste.
- Izdaci za istraživanje i razvoj na nivou od 2,5% BDP-a.
- Brojnost i kvalitet predavača koji se približava prosjeku EU.
- Uspostavljen prvi Naučno-tehnološki park; Inovaciono-preduzetnički centar „Tehnopolis”.
- Broj centara izvrsnosti u CG i broj aplikacija u međunarodnim programima saradnje u oblasti istraživanja i razvoja.
- Uspostavljene nacionalne referentne laboratorije za oblast životne sredine i zdravlja ljudi i uključene u sistem institucija NIR-a.

3. Društveni resursi — društveni kapital

Društveni resursi predstavljaju *novi stub* održivog razvoja CG, u skladu sa savremenom metodologijom praćenja nacionalnih resursa koji podržavaju održivost. Društveni kapital kao važan *resurs* jedne države rezultat je njenog ukupnog istorijskog razvoja, te je njegov kvalitet pretežno determinisan *relacijama pojedinca i organizacije* u odnosu na ključna postignuća u njihovom razvoju, formirani *sistem vrijednosti i bogatu materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu*. Danas, jedanest godina nakon *obnove crnogorske nezavisnosti*, pravi je trenutak da se ocijeni stanje društvenih resursa i društvenog kapitala u državi, te definišu ciljevi i pravci daljeg razvoja. Prikaz društvenih resursa Crne Gore dat je po strateškim ciljevima (izazovi i odgovori na svaki cilj), dok su na kraju ovog dijela dati integrisani ciljni ishodi za sve oblasti u okviru društvenih resursa.

3.1. Obezbijediti aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja

Izazovi. Obrazovne institucije koje ne „proizvode” građanina sposobnog i spremnog da se uključi u rješavanje društvenih problema zasnovano na principima održivog razvoja ne mogu odgovoriti potrebama razvoja u XXI vijeku, gdje se obrazovanje ne razumije više isključivo kao *transfer znanja* već i kao

transfer vrijednosti. Isto važi i za *organizacije civilnog društva* koje treba da budu spremne da aktivno učestvuju u artikulaciji političkih interesa građana, ali i njihovoj mobilizaciji u skladu sa ciljevima održivog razvoja. *Diskriminacija* po bilo kom osnovu (rodna, nacionalna, vjerska, po osnovu seksualnog identiteta ili nekog drugog ličnog ili grupnog svojstva) razara koheziju društva i stvarajući unutrašnje sukobe onemogućava da svi pojedinci u okviru društva ostvare u datim okolnostima puni potencijal i na taj način podstaknu održiv razvoj zajednice. Na kraju, *porodica* je pretrpjela brojne udare u tranzicionom periodu, od normativno-vrijednosne transformacije iz klasične porodice ka prihvatanju alternativnih oblika suživota, do ekonomskih pritisaka koji su redefinisali rodne uloge, ali i kreirali određenu tenziju koja je izazvala povećan nivo nasilnog ponašanja i razaranja same porodice kao ćelije društva. Pod posebnim udarom tranzicionih promjena našle su se žene kao kategorija stanovništva kojoj je promjenom političko-ekonomskog sistema, ali i sistema vrijednosti posebno ugrožena pozicija.

Odgovor. Osnovni pravac daljeg razvoja je *izgradnja podrške ključnim akterima i uspostavljanju partnerstva* u odnosu na koji će se bazirati ostvarivanje ciljeva održivog razvoja. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioriteti su kako slijedi.

Obezbijediti preduslove za *zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice*. U cilju popravljavanja demografske situacije razvije se sistem podrške za osnivanje i opstanak mladih porodica, kao što su podrška rješavanju stambenog pitanja, olakšice pri podizanju stambenih kredita, olakšice za započinjanje biznisa i sl. Posebna pažnja biće usmjerena na osnaživanje i *podršku majkama* kroz razvoj programa zaštite majke i djeteta, prilagođavanje funkcionisanja službi potrebama zaposlenih roditelja, te sistem posebnih naknada zaposlenim i nezaposlenim majkama. Kroz uvođenje instituta roditeljskog odsustva, otac je već aktivnije uključen u brigu o porodici, što je model na kome će se insistirati i ubuduće.

— Kontinuirano raditi na *političkom i ekonomskom osnaživanju žena* kako bi one mogle da zauzmu ravnopravnu poziciju u političkom i ekonomskom sistemu, koja im i pripada. Obezbijediti puno i djelotvorno učešće žena i jednake mogućnosti za vođstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, privrednom i javnom životu.

— *Efikasna eliminacija svih oblika diskriminacije* (rodne, nacionalne, vjerske, seksualne, u odnosu na invaliditet ili godine) i kreiranje tolerantnog društva prilagodljivog različitostima.

— Obezbijediti forum i podržati artikulaciju interesa građana kroz *djelovanje nevladinih organizacija i neformalnih grupa*. Izgrađivati odgovorne i responzivne institucije na usluzi građanima.

3.2. Razvijati sistem u skladu sa ciljevima održivog razvoja zajednice

Izazovi. Ubrzana transformacija političkog sistema i normativnog okvira koja ne dozvoljava vrijeme za unutrašnje prihvatanje pravila; ubrzano raslojavanje; nestajanje starog tradicionalnog sistema vrijednosti koji još uvijek nije nadomjestio neki novi u vezi sa kojim bi bio formiran društveni konsenzus. Iako je stepen multietničke tolerancije relativno visok, opstaju snažne identitetske podjele koje ugrožavaju uspostavljanje građanskog društva. Odsustvo solidarnosti i zainteresovanosti za pitanja zajednice nedostatak bazičnog vrijednosnog društvenog konsenzusa.

Iako je od početka izgrađivana kao multietnička i građanska zajednica, prostora za učvršćivanje crnogorskog građanskog identiteta koji će povezivati sve konstitutivne cjeline tolerantno upravljajući i poštujući njihove različitosti — i dalje ima. Konceptija *univerzalnog građanstva* kao identiteta različitog od pojedinačnih identiteta u okviru neke zajednice, i naravno, neisključivog u odnosu prema ostalim identitetima trebalo da bude vodilja u tom procesu. Posebno treba razvijati one aspekte *građanskog identiteta* koji podržavaju održivi razvoj, kao što su odgovornost, aktivizam i svijest o opštem dobru.

Odgovori. U vezi sa prethodnim, a polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo da budu:

- izgradnja multietničkog građanskog društva sa visokim stepenom međusobnog povjerenja i tolerancije;
- stimulisanje društvene solidarnosti i
- jačanje meritokratije i odgovornosti kao osnovnih principa društvenog funkcionisanja.

3.3. Razvijati državu kao efikasnu vladavinu prava

Izazovi. Iako crnogorske javne institucije uživaju relativno visoko povjerenje građana, ono je još uvijek dijelom determinisano identitetskim podjelama. Takođe, normativno utemeljenje crnogorskog pravnog poretka na vrijednostima građanske demokratije, socijalne pravde, zaštite životne sredine i vladavine prava treba jačati kao konstitutivni element u izgradnji države i društva. Dobra uprava, efikasna borba protiv korupcije i organizovanog kriminala ostaju izazovi uprkos naporima koji su ulagani u prethodnom periodu. U uslovima ubrzane izmjene pravnog okvira i usklađivanja sa pravnom tekovinom Evropske unije, koji po sebi nosi niz osjetljivih transformacija, nepovjerenje u institucije

sistema i funkcionisanje vladavine prava onemogućavaju društvenu koheziju koja je neophodna za održivost sistema.

Odgovori. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo bi da budu:

— jačanje povjerenja građana u demokratski politički sistem i njegove institucije (jačati podršku demokratkom tipu političkog sistema, jačati povjerenje građana u institucije bez obzira na dominantne identitetske i političke podjele; jačanje administrativnih kapaciteta institucija, ali uz rast kvaliteta rada i integriteta institucija političkog sistema);

— obezbjeđenje uslova za redukciju korupcije, organizovanog kriminala, kriminala i terorizma⁸.

3.4. Prevazilaziti problem menadžerskog deficita i jačati društveno odgovorno ponašanje

Izazovi. Nedostatak preduzetničke inicijative usporava rast sektora MSP, a samim tim i broja novih radnih mjesta i ukupnog ekonomskog potencijala; nizak inovativni kapacitet; deficit kvalitetnih menadžera i nedostatak kulture korporativnog upravljanja; tendencija izbjegavanja rizika koja dovodi do povećanja birokratizacije društva.

Odgovori. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo bi da budu:⁹

— povećati i stimulisati inovativne i preduzetničke potencijale crnogorske privrede;

— ulagati u obrazovanje menadžera kroz akademske programe i programe cjeloživotnog učenja;

— ojačati programe podrške za povećanje inovativnih potencijala kompanija kroz programe državnih institucija (Investicion-razvojni fond, Direkcija za razvoj MSP),

⁸ Ciljevi uključuju i mjere iz dokumenta Reforma konkurentnosti 2020, npr. u okviru mjera za rast i razvoj preduzetništva, MSP i investicija: reformska mjera 1.1. povećanje efikasnosti u izvršavanju ugovora.

⁹ Ciljevi uključuju i mjere iz dokumenta Reforma konkurentnosti 2020. Npr., u okviru Mjera za rast i razvoj preduzetništva MSP i investicija: reformska mjera od 1.2. do 1.9: razvoj biznis zona (nacionalnih, lokalnih i turističkih), programi podrške razvoju preduzetništva, MSP i industrije; podsticaji i poreske olakšice u turizmu, podsticaji za direktne investicije, za razvoj klastera, usaglašavanje proizvodnje sa međunarodnim standardima poslovanja — biće uključeni u dio o ekonomskim resursima.

— Ojačati vezu univerziteta i privrede, kroz naučnotehnoške parkove i biznis inkubatore, koji će uticati na povećanje inovativnih potencijala i mijenjati organizacionu kulturu preduzeća;

— razvijati i stimulirati društveno odgovorno preduzetništvo.

3.5. *Stimulirati zapošljivost i socijalnu inkluziju (istovremeno i ekonomski cilj)*

Izazovi. Niska zapošljivost kadrova; neizbalansirana starosna i rodna struktura zaposlenosti; diskriminacija pojedinih kategorija stanovništva kada je u pitanju zapošljavanje; neujednačen regionalni razvoj. Pitanje zapošljavanja je u velikoj mjeri aktuelizovano u periodu kada su se snažnije osjetile posljedice svjetske finansijske krize koja je dodatno naglasila određene sistemske slabosti crnogorske ekonomije kao što su zavisnost od stranih investicija, akcenat na sektoru usluga u odnosu na sektor proizvodnje, nedovoljan i nekonkurentan izvoz, velike regionalne razlike i sl. Smanjenje likvidnosti privrede i ukupne ekonomske aktivnosti dovelo je do pada BDP-a i većine drugih ekonomskih pokazatelja, što se odrazilo na stanje kada je u pitanju zapošljavanje. Sa stanovništa oblasti življenja, Gini koeficijent u *urbanim* oblastima bilježi veće vrijednosti u odnosu na *ruralne* sredine, gdje je nejednakost raspodjele prihoda niža.

Odgovori. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritete države su:

— *ostvariti pretpostavke za samodrživ i ujednačen ekonomski razvoj, koji će smanjiti stopu ekonomski ugroženog stanovništva* (stabilan i povoljan makroekonomski ambijent, jasna razvojna strategija, dobar mikš ekonomskih politika, targetirana socijalna politika) detaljniji prikaz ovih mjera sadrže Ekonomski resursi u NSOR 2030;

— *promovirati razvojno orijentisane politike* koje podržavaju produktivne aktivnosti, otvaranje dostojanstvenih radnih mjesta, preduzetništvo, kreativnost i inovativnost, podstiču formalizaciju i rast mikro, malih i srednjih preduzeća, između ostalog i kroz pristup finansijskim uslugama (*veza*: mjere predložene u ekonomskim resursima za rast zaposlenosti, rast zelenih radnih mjesta, kao i plavi rast kroz litoralnu industriju);

— *osigurati socijalnu stabilnost i smanjiti stopu siromaštva* (postići punu i produktivnu zaposlenost, dostojanstven rad za sve, uključujući mlade i osobe sa invaliditetom; jednake plate za rad jednake vrijednosti; smanjivati jaz između najbogatijih i najsiromašnijih mjeren nejednakošću u raspodjeli)

— *kontinuirano sprovoditi mjere aktivne politike zapošljavanja i omogućavanje stručnog osposobljavanja*, uz usklađivanje sistema obrazovanja sa potrebama

tržišta rad (*veza*: mjere reforme sistema obrazovanja u poglavlju „Ljudski resursi”); ovdje možemo uključiti i uvođenje tzv. modela dualnog obrazovanja, sticanja praktičnog rada tokom školovanja i studiranja, u skladu sa najboljim međunarodnim iskustvom;

— *boriti se protiv socijalne isključenosti*, posebno efikasnom primjenom postojećih i kreiranjem novih programa usmjerenih na grupe pod rizikom od marginalizacije; osnivanjem programa i podrškom programima prihvatilišta i programima nužnog smještaja; unapređenjem standarda stanovanja ranjivih grupa i socijalnog stanovanja; te obezbjeđivanjem univerzalne dostupnosti kvalitetne zdravstvene zaštite, posebno zdravstvene zaštite najranjivijih grupa poboljšanjem dostupnosti i kvaliteta zdravstvene zaštite (*veza*: mjere reforme zdravstvenog sistema u poglavlju „Ljudski resursi”);

— ovim mjerama moramo dodati i sve *mjere za smanjenje sive ekonomije i neformalnog rada* u Crnoj Gori (procjene idu i do jedne trećine stvarno zaposlenih, gdje dominantan profil neformalnog sektora čine samozaposleni);¹⁰ najbolja mjera je proces kreiranja novih radnih mjesta, a ne mjere iz korpusa represije. Posebno značajno je: unapređenje poslovnog ambijenta i unapređenje kvaliteta usluga javnog sektora, kako bi se kreirali novi i kvalitetniji poslovi; promjena pogrešnih podsticaja u sistemu, tako da oni koji su neformalno radno angažovani osjete benefite od formalizacije; efikasniji rad inspekcijskih organa; kao i promovisanje jednakih pravila za sve, kako bi se ojačalo povjerenje;

3.6. Postići ravnomjerniji socioekonomski razvoj svih crnogorskih opština i regiona, zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju, sa posebnim akcentom na razvoj sjevernog regiona

Izazovi. Smanjena privredna aktivnost i iseljavanje stanovništva iz sjevernog regiona. Kao jedan statistički region, Crna Gora dostiže 42% prosjeka razvijenosti EU-28, mjereno BDP PPS za 2015. godinu, odnosno nalazi se ispod prosjeka razvijenosti EU. Jedan od ključnih razloga niskog stepena razvijenosti Crne Gore u odnosu na EU je resursno neefikasna valorizacija svih raspoloživih resursa — od prirodnih do ljudskih, pogotovo u sjevernom regionu zemlje.

¹⁰ UNDP, Razvoj po mjeri čovjeka, NDHR 2016 — Siva ekonomija i neformalni rad, Podgorica, 2016, str. 2–4.

Odgovori. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo bi da budu¹¹:

— unapređenje *infrastrukture* kao preduslov za razvoj, posebno kada je u pitanju komunalna, putna i ICT infrastruktura;

— uspostaviti *povoljan društveno-ekonomski ambijent radi sprečavanja daljih negativnih demografskih kretanja na sjeveru Crne Gore*; posebno je važno izgraditi *društvenu infrastrukturu* na sjeveru države, odnosno omogućiti uslove za društveni razvoj, što podrazumijeva adekvatan pristup: javnom sektoru i upravi, kulturi, obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, sportu i rekreaciji i sl.;

— *Izmještatati u sjeverni region sjedišta pojedinih državnih institucija* koje po prirodi svoje djelatnosti mogu da pripadaju tom regionu;

— *razvijati ljudske resurse* na sjeveru kroz sistem cjeloživotnog učenja, obuke, prekvalifikacije i sticanja novih vještina, posebno znanja i kompetencija potrebnih za samostalnu preduzetničku aktivnost građana u proizvodnim i uslužnim djelatnostima;

— formirati *fond za pomoć jedinicama lokalne samouprave* za koofinansiranje EU projekata, tzv. „revolving fonda” za potrebe lakše implementacije EU projekata;

— *podsticati razvoj konkurentnosti preduzetnika, mikro, malih i srednjih preduzeća* u sjevernom regionu Crne Gore i manje razvijenim opštinama kroz *system podsticaja, poreskih olakšica i kreditnih linija* Investiciono-razvojnog fonda;

— omogućiti fiskalne olakšice u manje razvijenim regionima i lokalnim samoupravama kroz usvajanje *podsticajnih mjera* (olakšice u dijelu plaćanja komunalnih ili drugih naknada; povoljne cijene zakupa/kupovine prostora za biznis zone; smanjenje ili oslobađanje od plaćanja prireza poreza na dohodak fizičkih lica; smanjenje stope poreza na nepokretnosti; mogućnost definisanja povoljnog modela privatno-javnog partnerstva; infrastrukturno opremanje na područjima gdje isto ne postoji);

— U svim razvojnim strateškim dokumentima *naglasiti instrumente podsticaja, odnosno olakšica za sjeverni region* (posebno u okviru Mjera za rast i razvoj preduzetništva, MSP i investicija: razvoj biznis zona (nacionalnih, lokalnih i

¹¹ Ciljevi uključuju i mjere iz dokumenta Reforma konkurentnosti 2020. Npr. u okviru Mjera za rast i razvoj preduzetništva, MSP-a i investicija: reformaska mjera od 1.2. do 1.9: razvoj biznis zona (nacionalnih, lokalnih i turističkih), programi podrške razvoju preduzetništva, MSP i industrije; podsticaji i poreske olakšice u turizmu, podsticaji za direktne investicije, za razvoj klastera, usaglašavanje proizvodnje sa međunarodnim standardima poslovanja — uključeni su u dio o ekonomskim resursima, a u ovom poglavlju se akcentira njihova regionalna reformaska i podsticajna dimenzija (Vlada Crne Gore, 19. 4. 2016, Kolašin); .

turističkih), programi podrške razvoju preduzetništva, MSP i industrije; podsticaji i poreske olakšice u turizmu, podsticaji za direktne investicije, za razvoj klastera, usaglašavanje proizvodnje sa međunarodnim standardima poslovanja).

3.7. Kultura kao temeljna vrijednost sveukupnog razvoja¹²

Izazovi. Crnogorska kultura temelji se na vrijednostima tradicije, istorije i savremenih iskustava, uz uvažavanje različitosti kulturnih izraza svojstvenih stvaralaštvu i kulturnoj baštini. Prožimanje brojnih kultura na teritoriji Crne Gore obezbijedilo je istorijsko utemeljenje njenoj kulturnoj raznolikosti. Stoga, valorizacija kulturnog identiteta mora biti zasnovana na spoju tradicionalnog i savremenog¹³. Iako su kultura i kulturna baština najčešće spominjani elementi crnogorskog identiteta, istina je da je u praksi kultura zapostavljena kao potencijal i resurs i kao važan elemenat kvaliteta života.

Odgovori. Polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo bi da budu:

— jačanje kapaciteta kulturnih institucija na svim nivoima i uspostavljanje održivog sistema finansiranja;

— uspostaviti moderan, efikasan sistem kreiranja i prezentovanja kulturne djelatnosti kao i statusa umjetnika i stvaraoca u društvu, ujedno širiti i edukovati publiku;

— jačati neformalne, amaterske, alternativne, savremene kulturne prakse, kao i kulturnu industriju u Crnoj Gori;

— podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje kulturne djelatnosti marginalnih i manjinskih grupa.

3.8. Efikasan i savremen sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela

Izazovi Degradacija ukupne vrijednosti crnogorskog prostora, istorijskih artefakata i istorijske i svake druge memorije društva i prostora;

Odgovori: polazeći od ciljeva održivog razvoja, prioritet države trebalo bi da budu:

¹² Ciljevi uključuju i mjere iz dokumenta Reforma konkurentnosti 2020. Npr. reformske mjera 1.11; valorizacija kulturnih dobara i jačanje crnogorskog identiteta (Vlada Crne Gore, 19. 4. 2016, Kolašin).

¹³ Nacionalni program razvoja kulture 2011–2015, Ministarstvo kulture Crne Gore.

- uspostavljanje efikasnog sistema zaštite kulturne baštine na svim nivoima;
- unapređenje zaštite kulturne baštine na svim nivoima;
- unapređenje održivog korišćenja i upravljanja kulturnom baštinom.

3.9. Ciljni ishodi za oblast društvenog kapitala

Obezbijeden aktivan odnos ključnih aktera prema održivosti razvoja:

- Smanjena smrtnost majki na manje od 70 na 100.000 živorođene djece.
- Zaustaviti umiranje novorođenčadi i djece mlađe od 5 godina od bolesti koje se mogu spriječiti.
 - Obezbijediti univerzalan pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, uključujući planiranje porodice, informisanje i edukaciju, kao i integrisanje reproduktivnog zdravlja u nacionalne strategije i programe;
 - Eliminirati sve oblike nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnim i privatnim sferama, uključujući trgovinu ljudima i seksualne i druge vrste iskorišćavanja;
 - Značajno svuda smanjiti sve oblike nasilja i sa njima povezane stope smrtnosti;
 - Zaustaviti zlostavljanje, iskorišćavanje, trgovinu i sve oblike nasilja i mučenja djece;
 - Eliminirati politička, ekonomska i svaka druga diskriminacije po rodnoj osnovi;
 - Minimum 40% žena u tijelima političkog odlučivanja na nacionalnom i lokalnom nivou;
 - Crna Gora kao skladno multietničko i građansko društvo u kome su očuvane kulturna baština, istorijski spomenici i tradicije svih nacionalnih i vjerskih grupa koje u njoj žive;
 - Ravnomjerna zastupljenost pripadnika svih nacionalnih zajednicama u tijelima političkog odlučivanja na nacionalnom i lokalnom nivou;
 - Eliminacija svih oblika diskriminacije LGBT populacije;
 - Potpuna integracija LGBT populacije u sve sfere društvenog, političkog, ekonomskog, kulturnog života u CG;
 - Okončati epidemiju side
 - Puno i aktivno učestvovanje osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi;
 - Aktivna pozicija i uloga starih lica u crnogorskom društvu;
 - Dostojanstvena starost u Crnoj Gori;

— Crna Gora kao razvijeno participativno društvo u kome se interesi građana artikuliraju „odozdo ka gore”.

Razvijen sistem vrijednosti u skladu sa ciljevima održivog razvoja zajednice:

— Crnogorski politički identitet izgrađen na osnovama građanskog multi-etničkog društva sa visokim stepenom tolerancije prema različitosti.

— Princip solidarnosti dio društvenog konsenzusa.

— Društvo u kome se poštuje individualni doprinos napreduje po zaslugama.

Razvijena država kao efikasna vladavina prava:

— Visok nivo legitimnosti institucija političkog sistema.

— Društvo sa efikasnim sistemom i prepoznatljivim rezultatima u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala, sa težnjom eliminacije ovih prijetnji u najvećoj mogućoj mjeri.

Prevaziđen problem menadžerskog deficita i ojačano društveno odgovorno ponašanje (do):

— Kreirana razvojno-inovativna politika na nacionalnom nivou.

— Kreirani novi programi za promociju inovacija.

— Ojačana pozicija postojećih i stvoreni novi naučnotehnoški parkovi i/ili inkubatori;

— Ojačana mreža za DO (javni i civilni sektor);

— Inovirani nastavni programi na različitim nivoima obrazovanja.

— Uspostavljena baza podataka o primjeni koncepta DO i širenje informacija (civilni sektor)

— Povećan broj preduzeća koja su pristupila inicijativi UN Global Compact-a.

— Obezbeđena finansijska podrška iz državnog budžeta za DO aktivnosti na nacionalnom nivou.

— Značajno povećan broj preduzeća koja imaju web-prezentacije i objavljuju izvještaje o društveno odgovornom poslovanju i dobrim praksama (ne-finansijsko izvještavanje).

Povećana zapošljivost i socijalna inkluzija

— Održiv, inkluzivan i stabilan ekonomski rast, puna i produktivna zaposlenost stanovništva uz pristojne radne uslove.

— Eliminacija siromaštva, gladi i socijalne isključenosti.

— Značajno smanjene administrativne barijere za razvoj MSP i preduzetništva u Crnoj Gori. Rast konkurentnosti crnogorske ekonomije značajno

poboljšani i predstavljeni indikatorima kao što su GCI, DB, HF i sl. Sredstva za podsticanje investicija značajno povećala zelena radna mjesta.

— Ruralni i zeleni preduzetnički projekti realizovani su i preduzetnici uspješno posluju.

— Uspostavljene su podsticajne mjere u obliku finansijske i tehničke pomoći za sprovođenje zelenih projekata. Ostvarena je prepoznatljivost tradicionalnih lokalnih poljoprivrednih proizvoda kroz uspostavljene sisteme sertifikacije i promocije njihove prepoznatljivosti i kvaliteta; Zelena plaćanja u agrobudžetu dostižu 30% u strukturi. Značajno povećan broj klastera i obezbijeđena razvojna podrška za njih.

Postignut ravnomjerniji socioekonomski razvoj svih crnogorskih opština i regiona zasnovan na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju:

— Sva tri regiona u Crnoj Gori povezana modernom i bezbjednom infrastrukturom;

— Smanjen gap u razvijenosti crnogorskih regiona i opština.

— Uspješno sprovođenje podrške mikro, malim i srednjim preduzećima u svim jedinicama lokalne samouprave, rast konkurentnosti ključnih ekonomskih sektora zastupljenih u svim regionima: turizam, energetika, industrija, poljoprivreda.

Kultura pozicionirana kao temeljna vrijednost sveukupnog razvoja:

— Kreiran održiv i efikasan institucionalan model kulturnog sektora.

— Prostori u kojima se sprovode kulturne aktivnosti zadovoljavaju sve potrebe u smislu neophodne infrastrukture i tehničke opremljenosti.

— Integritet i status umjetnika i njihovih prava znatno unaprijeđen.

— Znatno veći udio neformalnih kulturnih sadržaja u cjelokupnoj kulturnoj ponudi.

— Kreiran otvoren, tolearantan, antidiskriminativan ambijent za sve vrste kulturnih izražavanja.

Izgrađen efikasan i savremen sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela:

— Uspostavljen kvalitetan sistem zaštite koji je stručan, efikasan i zasnovan na najboljim međunarodnim metodama i praksama.

— Baština prepoznata kao razvojni resurs.

— Proširena lista zaštićenih objekata i kvalitetna briga o njima.

— Institucije proširile kapacitete, opremljene najsavremenijom opremom.

— Baština postaje pokretač razvoja, a ne teret ili barijera istom.

4. Zaključne ocjene

Kvalitetno i obuhvatno sprovođenje NSOR do 2030. godine trebalo bi da omogući *balans između ekoloških, ekonomskih i socijalnih ciljeva razvoja Crne Gore*, a za to nam je potreban dijalog i konsenzus o razvojnim prioritetima. U Strategijom su prioriteti predloženi, a njenim usvajanjem, stvorene formalne pretpostavke za sprovođenje. Pred nama je izazov upravljana strategijom i dostatnog finansiranja predviđenih mjera.

Ključna pretpostavka sprovođenja NSOR je *politička podrška procesu*, jer iz nje proizilazi i dostupnost finansijskih resursa za uspostavljanje institucionalnih kapaciteta koji su u središtu dobrog upravljanja za održivi razvoj. Za investicije u održivi razvoj treba obezbijediti prostor u razvojnom budžetu države — one ne predstavljaju trošak, već ulaganja u budućnost i u bolji kvalitet života naših građana. Dobra prioritizacija javnih resursa (uključujući i kredite i grantove), stimuiše i pravatni sektor da prati to razvojno opredjeljenje i podstiče jačanje ljudskog i društvenog kapitala.

Sprovođenje NSOR u dugoročnoj viziji razvoja CG je istovremeno *dio novog ekonomskog upravljanja*, koje postaje obavezujuće ne samo za države članice EU (po ostvarivanju punopravnog članstva), nego i za države proširenja, kojoj pripada i Crna Gora danas. Stoga je veoma važno da se NSOR realizuje po strateškim mjerama i prioritetima koje će u potpunosti preuzeti *sektorske strategije*, te da se *proces „ozelenjavanja” crnogorske ekonomije nastavi u uslovi- ma punopravnog članstva u EU*.

Iako su Nacionalnom strategijom održivog razvoja posebno akcentirani prioriteti u okviru integracije Crne Gore u EU, tzv. *supranacionalni integracioni prioriteti sa EU agende* (zaštita životne sredine, vođenje sektorskih politika po EU standardima, jačanje demokratije i vladavine prava), za svaku državu ponaosob ostaju pitanje *očuvanja demografskih resursa kao strateško pitanje održivog razvoja* — ključni faktor, ali i ishodište ukupnog razvoja Crne Gore.

U tom kontekstu, posebno su *ranjive male i otvorene evropske ekonomije*, gdje možemo računati i našu zemlju. U njima ograničeni ljudski resursi kroz slobodan protok rada i mobilnost u obrazovanju na jedinstvenom evropskom tržištu — relativno značajnije „plaćaju cijenu” razvoja i integracija nego veće (i razvijenije) države, a ta cijena je smanjenje broja stanovnika i negativne demografske projekcije, ukoliko se korpus navedenih mjera iz NSOR ne sprovede.

Ilustrativan je primjer *Estonije*, koja je u periodu 1991–2017. godine smanjila broj stanovnika sa 1,561 na 1,351 milion ili oko 16%, ne samo zbog negativne prirodne promjene stanovnika, već i zbog višedecenijskih negativnih neto migracija. Tek posljednjih godina, prema Statističkom zavodu Estonije, iako

simbolično, imigracija premašuje iseljavanje iz ove male baltičke zemlje. Slično je i u *Hrvatskoj*, gdje se broj stanovnika u tom periodu smanjio za 12% (sa 4,78 na 4,19 mil. stanovnika). U manjini su nove države članice Istočne Evrope, gdje se zadržao ili (skromnije) povećao broj stanovnika posljednjih 20 godina (Poljska, Češka, Slovačka, Slovenija, Kipar i Malta).

Polazeći od činjenice da smanjenje negativnih demografskih tokova nije poseban cilj održivog razvoja u UN agendi, niti je to integracioni cilj u EU agendi pristupanja, ono *ostaje naš sopstveni, strateški razvojni cilj*, i niko o njemu neće brinuti ako to ne učinimo mi, kao odgovorna država.

Dijelom je problem u *vremenskom zaostajanju investicija* u ove politike i mjere. Demografska politika ima relativno visoke investicije, koje se moraju sprovesti kontinuirano, a čiji je ciklus znatno duži nego što su česti politički izborni ciklusi, pa se dugoročni i vidljivi benefiti ulaganja ne mogu kratkoročno vezivati za neke političke aktere. Zato se ove skupe, a suštinske mjere održivog razvoja ne nalaze visoko na listi prioriteta i izbornih programa.

Drugim riječima, bez ovih ulaganja, privremeno, mogu se dobiti neki izbori, ali *dugoročno*, ako kao zajednica ne razmišljamo o svom potomstvu i njegovoj vitalnosti — *izgubićemo izbore*, one međugeneracijske i suštinske.

Literatura

- [1] Government of Hungary, National Framework Strategy on Sustainable Development 2012–2024: National concept on the transition towards sustainability, Budapest, 2013.
- [2] Ministarstvo kulture Crne Gore, *Nacionalni program razvoja kulture 2011–2015*.
- [3] Statistics Estonia, *Immigration exceeded migration for the second year in the row*, Press Release No. 48, 4 May 2017 (<http://www.stat.ee/news-release-2017-048>)
- [4] UN General Assembly, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/Res/70/1, 2015
- [5] UN, *Adis Abeba Agenda of Action*, June 2015
- [6] UNDP, *Razvoj po mjeri čovjeka, NDHR 2016 — Siva ekonomija i neformalni rad*, Podgorica, 2016
- [7] UN HLPF, *Voluntary National Reviews — Montenegro*, 11–22 July 2016, New York; (<https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=13&nr=1766&menu=1634>)
- [8] Vlada Crne Gore, *Strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine*, jul 2016
- [9] Vlada Crne Gore, *Reforme za konkurentnost — 2020*, Kolašin, 19. 4. 2017.
- [10] WHO, *Global Action Plan on Antimicrobial Resistance*, 2001 (<http://www.who.int/antimicrobial-resistance/publications/global-action-plan/en/>).

Gordana ĐUROVIĆ

HUMAN AND SOCIAL CAPITAL IN THE NATIONAL STRATEGY
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MONTENEGRO BY 2030

Summary

The strategic goal of economic and social development of Montenegro is to increase the quality of life of individuals and the overall prosperity of our country based on the protection of national resources. The National Strategy for Sustainable Development by 2030 represents Montenegro's response to future development challenges by defining the principles, strategic goals, measures, resources and target outcomes for achieving long-term sustainable development of the society. Montenegro's overall prosperity on a sustainable basis implies prosperity in all four steps of national resources, namely: human capital, social capital, natural and economic capital. In this paper, the sustainability of development is analyzed through the dimensions of human and social capital. In other words, what is Montenegro's response to the key challenges and what are the expected outcomes of the action taken in these areas, in line with the UN Sustainable Development Goals of September 2015, as well as which indicators to use in order to measure progress. The issue to be addressed is the existence of strong and continuous political support for the measures adopted, i. e. the issue of financing of the planned measures to achieve UN DSGs by 2030.

Key words: sustainable development, human capital, social capital, Montenegro, UN goals of sustainable development